ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

СМОЛЯНА А.В. - студентка 4-го курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Науковий керівник: ОСТАПЕНКО Ю.І. - докторка юридичних наук, асистентка кафедри господарського права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0001-5950-29274

DOI: https://doi.org/10.32782/NP.2024.3.18

Стаття присвячена вивченню тенденцій та проблем розвитку кредитних відносин в аграрному секторі економіки, необхідності державного контролю та регулювання у цій сфері. Проблема економічного зростання аграрного сектору економіки є вкрай актуальною, що пов'язано з раціональним використанням як власних, так і позикових фінансових ресурсів. В умовах дефіциту бюджетних коштів, незначної інвестиційної привабливості аграрної сфери, значимості набувають кредитні відносини аграрних підприємств з банками, оскільки для перших кредити є і залишатимуться надалі основним джерелом залучення фінансових ресурсів. Зважаючи на неможливість забезпечення потреби в оборотних коштах за рахунок власних джерел та тривалості виробничого та фінансового циклів в аграрній галузі виникає більш висока потреба в кредитних ресурсах. Підвищення доступності кредитних ресурсів – одна із умов сталого розвитку агропромислового комплексу та економіки загалом. У статті наведено аналіз взаємодії банківських структур з підприємствами аграрного сектору економіки, а також показано актуальність розвитку банківської системи для забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств. Розглянуто актуальні проблеми фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора економіки в контексті сучасних умов. Встановлено, що кредитне забезпечення сільськогосподарських підприємств необхідне для фінансування, зростання та розвитку економіки країни. Доведено, що для забезпечення стійкого розвитку галузі сільського господарства потрібна державна підтримка, яка повинна носити довгостроковий та комплексний характер. Запропоновано напрями подальшої активізації кредитних відносин в аграрному секторі економіки України. Автором досліджено особливості кредитування підприємств аграрного сектору. А також, з урахуванням проаналізованого досвіду зарубіжних країн у кредитних відносинах в аграрному секторі економіки, запропоновано шляхи удосконалення вітчизняних системи кредитування підприємств аграрного сектору.

Ключові слова: банк, кредитування, агропромисловий комплекс, кредитні відносини, аграрний сектор економіки, сільськогосподарські підприємства, фінансові ресурси, підприємства аграрного сектору.

Постановка проблеми

Одним із головних довгострокових пріоритетів державної економічної політики країни є сталий розвиток сільського господарства. У сучасних умовах сільськогосподарські товаровиробники у своїй діяльності зіштовхуються із серйозними труднощами, серед яких дефіцит оборотних коштів. В умовах сезонності та тривалості виробничого циклу наслідки цього явища є гострішими, ніж в інших сферах економіки.

Зважаючи на неможливість забезпечення потреби в оборотних коштах за рахунок власних джерел та тривалості виробничого та фінансового циклів у аграрній галузі виникає більш висока потреба в кредитних

ресурсах. Підвищення доступності кредитних ресурсів одна із умов сталого розвитку агропромислового комплексу та економіки загалом. В аграрному секторі зберігається висока потреба в будівництві та модернізації виробничих та інфраструктурних об'єктів.

Серед усіх позичальників представники аграрного сектору мають менший доступ до кредитних ресурсів, оскільки фінансові організації зацікавлені в кредитуванні більш стабільних клієнтів з інших галузей економіки. Складна фінансова ситуація, відсутність ліквідного забезпечення, ризикованість бізнесу викликають підвищення процентних ставок за кредитами підприємств аграрного комплексу, або відмову в розгляді кредитних заявок.

Зважаючи на нерозвиненість сільськогосподарської кредитної кооперації, основним джерелом забезпечення товаровиробників залишаються комерційні банки, хоча механізм їх взаємодії з клієнтами також вимагає вдосконалення з урахуванням особливостей сільськогосподарської діяльності та накопиченого світового досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Водночас, дослідженню питань становлення та розвитку кредитних відносин в аграрному секторі економіки присвячено наукові праці М.Дем'яненко, С. Кравченко, А. Харсун, А.Ісаян, В.Аранчій, Н. Калантай тощо. Проте пошук моделі фінансування аграрного сектору, яка б урівноважувала інтереси держави, сільськогосподарських підприємств і фінансових інститутів, залишається актуальним.

У цих умовах особливе значення має дослідження тенденцій розвитку кредитних відносин у аграрному секторі.

Мета статті

Метою цієї статті є аналіз взаємодії банківських структур із підприємствами аграрного сектору економіки, а також тенденцій розвитку кредитних відносин для забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу

Виникнення кредиту та кредитних відносин має багатовікову історію і відноситься до глибокої давнини. Якщо на початку ці відносини охоплювали економічні відносини між людьми, пов'язані з наданням певної частини продуктів своєї праці в борг, то пізніші періоди розвитку економіки та суспільства вони розвивалися з використанням товарних і металевих грошей.

За часи еволюції кредитних відносин кредит став прерогативою банківських установ. У портфелі активних операцій комерційних банків історично кредит займає найбільшу частку напряму вкладень фінансових ресурсів, які приносять йому відсотковий дохід. Комерційні банки постійно ведуть роботу над удосконаленням кредитних продуктів, конкуруючи між собою за масштаби клієнтської бази, що в поточній та довгостроковій перспективі дозволяє їм збільшувати розміри доходів, прибутків та обсягів фінансового капіталу.

Останніми роками на розвиток економіки України істотно впливають чинники планетарного масштабу: пандемія коронавірусної інфекції і загострення геополітичної обстановки надають негативний вплив як на розміри доходів суб'єктів економіки, так і на діяльність комерційних банків. У цих умовах, з одного боку, підвищується попит на кредитні послуги комерційних банків, але з іншого боку, погіршується якість кредитів, що видаються, що призводить до збільшення витрат комерційних банків та погіршення їх фінансового стану. Виходячи із зазначених аспектів, можна стверджувати, що банківське кредитування робить значний внесок у стимулювання розвитку економіки. Однак його динаміка та масштаби тісно пов'язані зі станом зовнішнього економічного середовища.

У свою чергу, аграрна галузь – найважливіша складова частина економіки будь-якої держави, від якої залежить її продовольча безпека та незалежність і яка має цілу низку особливостей, які визначають специфіку організації її фінансово-кредитного забезпечення. Це сезонний характер виробництва; безперервність виробничого процесу; здатність сільського господарства

до самовідтворення; тривалість кругообігу оборотних засобів; більша залежність від природно-кліматичних умов; високий рівень економічних ризиків тощо.

Слід зазначити, що всі кошти проходять три стадії кругообігу: придбання, виробництво та реалізація. На першій стадії кругообігу сільськогосподарські підприємства спрямовують кошти на придбання необхідних матеріальних ресурсів. Тривалість другої стадії визначається конкретними умовами виробництва. Наприклад, для рослинництва характерне нерівномірне зростання витрат, які збільшуються в першій половині року і зменшуються в другій. Виробництво та реалізація готової продукції починається в третьому кварталі. Вкладення в оборотний капітал та його вивільнення у тваринництві також ритмічні [1; с.138].

Вказані чинники пояснюють низьку інвестиційну активність суб'єктів аграрного сектору. Тому через низький рівень прибутковості та значні ризики аграрні підприємства не є привабливим напрямом вкладення кредитних ресурсів. Висока інтенсивність руху фінансових потоків у сільському господарстві має гарантувати високу надійність вкладень та хороший рівень повернення кредитів підприємствами сільського господарства. Проте на практиці робота банків із сільгосппідприємствами протікає непросто. При значному зростанні обсягу кредитних вкладень банків у реальний сектор економіки кредитні вкладення в сільське господарство незначні.

Водночас, дослідження фінансового забезпечення підприємств аграрного сектору, у тому числі сільськогосподарських товаровиробників, свідчить про те, що вони працюють переважно за рахунок власних коштів, які є значними, але недостатніми для самофінансування. Відсутність власних коштів змушує агропідприємства розраховувати на державну підтримку, що потребує розвитку як банківського кредитування, так і партнерських форм кредитування [2; с.115-117].

Кредит для сільгоспвиробників – разом із бюджетним фінансуванням – є одним із найважливіших зовнішніх джерел інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств [3; с.75-76].

Тому забезпечення сталого та розширеного процесу відтворення в сільському господарстві вимагає формування та розвитку ефективної кредитної системи, основним елементом якої виступає банківське кредитування, та її ринок, що включає сукупність комерційних банків та широкої мережі небанківських кредитних та фінансових організацій, що забезпечують створення найсприятливіших умов для безперервного фінансування сільгоспвиробництва з урахуванням його особливостей.

Таким чином, банківське кредитування аграрного сектору – це специфічна форма кредитних відносин, що характеризується наданням коштів банками та небанківськими кредитними організаціями на засадах терміновості, платності, повернення, забезпечення та цільового призначення підприємствам аграрного сектору економіки для поповнення основного та оборотного капіталу з метою забезпечення сталого та розширеного відтворення.

Однією з особливостей аграрної галузі є широке використання товарних кредитів як способу фінансування сільгоспвиробників, яке здійснюється у таких формах, як авансові поставки виробничих матеріалів у рахунок майбутнього врожаю, коли погашення сільгоспвиробником кредиту здійснюється за допомогою поставок сільськогосподарської продукції або повернення коштів, у тому числі за рахунок банківських кредитів (при нестачі власних коштів); та авансові платежі за майбутні поставки виробленої сільськогосподарської продукції, які широко застосовуються промисловими підприємствами – переробниками сільськогосподарської продукції та торговими посередниками в особі кооперацій, перекупників тощо.

Необхідно відзначити, що цей вид комерційного кредитування має ряд переваг, порівняно з банківським кредитуванням, що полягають у порівняльній простоті оформлення цих кредитних угод та відсутності забезпечення у формі, подібній до банківської застави, що робить його доступним для сільгоспвиробників з невисоким потенціалом кредитоспроможності.

Незважаючи на те, що аграрний сектор є досить ризиковим, що стримує розвиток сільськогосподарського кредитування, банківські установи розробляють різноманітні кредитні продукти для цієї галузі. Умови кредитування різняться видом кредиту, відсотковими ставками, мінімальною сумою кредиту, терміном кредитування, забезпеченням. Плата за кредит насамперед залежить від процентної ставки та комісійної винагороди. Найбільш визначальними факторами, що впливають на організацію кредитних відносин в аграрному секторі економіки на сьогодні, є низька рентабельність та збитковість сільськогосподарських підприємств, а також нестача ліквідності [4; с.270].

Однією із тенденцій розвитку кредитних відносин сьогодення є також відсутність довгострокового фінансування: сільськогосподарським підприємствам часто потрібне довгострокове фінансування для інвестицій у виробничі потужності, закупівлі обладнання та модернізації. Однак банківська система може не надавати цьому сектору достатнього довгострокового фінансування. Крім того, проблемною є відсутність кваліфікованих консультацій, оскільки багато сільськогосподарських підприємств можуть бути не знайомі з фінансами та банківською справою, що ускладнює отримання кредитів і правильне фінансове планування. Для подолання цих проблем. Науковці пропонують вжиття таких заходів, як: розробка кредитних програм і фінансових продуктів спеціально для агарного сектора; державна підтримка створення кредитних ліній з низькою відсотковою ставкою та стимули для банків, що кредитують аграрні підприємства; посилення ролі спеціалізованих банків і кооперативів у кредитуванні аграрних підприємств тощо .

Крім того, кредитування аграрного сектора можна розглядати як інвестиційний проєкт. Це пов'язано з тим, що надання фінансової підтримки сільському господарству може принести певний дохід і мати значний вплив на розвиток аграрного сектора в цілому [3; с. 76].

Як свідчать дослідження, кожен із 10 найбільших банків, що заслуговують на довіру, пропонує аграрним підприємствам широкий спектр кредитних продуктів. У багатьох випадках сільгоспвиробники залучають кредитні ресурси на інвестиційні цілі (наприклад, придбання машин, обладнання тощо) або на фінансування оборотного капіталу. Фінансування здійснюється або на умовах класичних кредитів, у яких беруть участь тільки позичальник і кредитор, або в рамках пільгових програм, таких як затвердження векселів, партнерські програми із залученням третіх сторін, таких як постачальники та виробники напряму. Витрати на фінансування також можуть бути знижені завдяки реалізації програм державного кредитування, кредитних програм інших країн і програм міжнародної допомоги, наприклад Європейського інвестиційного банку та Європейського банку реконструкції та розвитку тощо [5].

Також існує можливість придбання сільськогосподарської техніки, обладнання, засобів захисту рослин, нафтопродуктів, паливно-мастильних матеріалів тощо на особливо вигідних умовах у рамках партнерських програм. Банки публікують на своїх сайтах список партнерів, зокрема великих виробників і постачальників товарів і послуг. Кожна компанія-партнер встановлює свої умови для позичальників.

Перша і головна перевага партнерських програм – зниження вартості кредитування. Відсоткова ставка за партнерськими програмами на придбання сільськогосподарської техніки залежить від початкового внеску позичальника (0-50%) і терміну кредитування (зазвичай 12-60 місяців). Кредит надається під заставу техніки/обладнання. Графік погашення кредиту встановлюється індивідуально для кожного клієнта. Існують «стандартні», «ануїтетні» і «сезонні» погашення з рівними щомісячними платежами. Відсоткова ставка за кредитами на поповнення обігових коштів у рамках партнерської програми визначається строком кредиту (траншу) та рівнем забезпечення кредитної угоди. Транші погашаються одноразово наприкінці терміну дії, а процентні платежі – щомісяця або за індивідуальним графіком залежно від сезонності бізнесу.

Як заставу банки готові прийняти сільськогосподарську техніку та обладнання, легкові та вантажні автомобілі, нерухомість, власні активи позичальника, майбутні врожаї та майнові права за договором. Застава має бути застрахована в одній зі схвалених страхових компаній. Як правило, розгляд повного пакета документів у рамках партнерської програми здійснюється відповідно до спрощеної процедури оцінки та експертизи кредитних заявок [5].

Сьогодні на ринку кредитування присутня велика кількість установ, готових кредитувати аграрний сектор, включаючи банки, міжнародні фінансові організації, кредитні спілки та держава в рамках програм допомоги. Основними кредиторами залишаються банки, які останнім часом збільшили свою увагу до суб'єктів агарної галузі, але все ще застосовують суворі умови, такі як чиста кредитна історія, відмінна фінансова звітність, бездоганна репутація та успішна господарська діяльність протягом достатнього періоду часу. Усі ці фактори забезпечують розвиток ефективних довгострокових відносин між банками та сільськогосподарськими підприємствами.

Розширюється і спектр кредитних продуктів. Крім звичайних кредитів, усе більшого поширення набувають такі моделі кредитування, як вексельне та партнерські програми. Продукти, що пропонуються банками, дуже схожі один на одного з точки зору обсягу кредитування, графіку погашення, тривалості та вартості. У цьому контексті досить складно вибрати правильний банк і кредитні продукти, які можуть підвищити ефективність аграрного виробництва. Окрім широкого спектру подібних пропозицій, ускладнює вибір і брак інформації про деталі банківських кредитів. Тому важливо постійно моніторити банківський ринок і шукати вигідні пропозиції та моделі фінансування.

Отже, забезпечення сільськогосподарських підприємств коштами, необхідними для продовження їхньої діяльності, є особливо важливим завданням сьогодні, коли агресивна війна росії призвела до руйнівних тенденцій в економічній системі України та знищення сільськогосподарського сектору на півдні та сході країни. Внаслідок цих процесів кредитні програми для суб'єктів аграрного сектору були суттєво згорнуті, а суми, доступні для кредитування таких підприємств, значно скоротилися. Водночас влітку 2022 року, коли внутрішня ситуація стабілізувалася і банки почали поступово відновлювати свої програми кредитування, ставки за кредитами значно зросли, що було зумовлено монетарною політикою НБУ, який у червні підвищив облікову ставку з 10% до 25% [6].

Кредитні відносини для підприємств агробізнесу в ринкових умовах реалізуються також через програми та ініціативи державних органів та міжнародних організацій. Зокрема, окрім кредитної підтримки, суб'єкти аграрного сектору отримали доступ до платформи Дія.Бізнес, де вони можуть обирати напрямки розвитку бізнесу, слідкувати за трендами, аналітикою та ідеями для започаткування власної справи, а також отримувати інформацію щодо різноманітних питань розвитку бізнесу та нюансів ведення бізнесу, стандартизації та технічних регламентів, воєнного стану. Вони мають можливість отримати доступ до довідників та практичних посібників тощо [8, с. 85-86].

Ефективним способом підвищення доступності кредитних ресурсів для аграрного сектору було б запровадження механізму, за яким держава гарантує частину або всі виплати за кредитами. Гарантійні фонди діють у багатьох країнах світу. Це дозволило б вирішити проблему забезпечення кредитів, підвищити кредитоспроможність сільськогосподарських підприємств, стимулювати надання кредитних ресурсів банківським сектором, убезпечити бюджетні видатки та перерозподілити кредитні ризики [5; с. 53-54]. В Україні існує подібна така програма – «Доступні кредити 5-7-9%» .

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, аграрний сектор у сучасній економіці відіграє важливу роль, що призвело до формування спеціалізованих систем кредитування сільського господарства, що відрізняються від кредитування інших галузей економіки.

У сучасних умовах сільськогосподарські товаровиробники мають обмежений доступ

до кредитів, насамперед банківських кредитів, зокрема через націленість вітчизняних банків та мікрофінансових організацій на переважну взаємодію з позичальниками, які з мінімальними ризиками забезпечують своєчасне повернення виданих кредитів та нарахованих відсотків. Спостерігається негативний процес посилення лихварського характеру банківської системи, її спрямованості на отримання прибутку переважно від спекулятивних операцій, включаючи валютні операції та торгівлю, що переважає розвиток споживчого кредитування, значною мірою заснованого на обсягах грошових переказів мігрантів, що надходять.

Сучасна система кредитування аграрного сектору має будуватися відповідно до прогресивного розвитку організації господарства та забезпечення безпеки ринкових умов, забезпечення виконання завдань державної аграрної політики, а також вирішення серйозних загальнонаціональних проблем – забезпечення продовольчої незалежності країни. Тому рекомендується, наприклад, залучати мікрофінансові організації до надання кредитів дрібним сільськогосподарським позичальникам.

Поява нових можливостей застосування кредитними організаціями сучасних цифрових та маркетингових технологій дозволить їм перейти до масового обслуговування малих та середніх господарств, використовуючи свою широку мережу філій на місцях, включаючи велику клієнтську базу та інші підрозділи, які можуть виступити агентами для видачі кредитів на місцях. У цей час через високі ризики сільгоспвиробників, пов'язаних з їх низьким потенціалом кредитоспроможності, зумовлених сукупністю умов і факторів, що визначають їхню діяльність, спостерігається дефіцит банківського кредитування аграрного сектора.

Для вирішення сукупності соціально-економічних проблем у ринкових умовах будь-яка держава об'єктивно має сприяти покращенню доступності банківських кредитів для більшої частини сільгоспвиробників, особливо середніх та малих, через надання фінансових заходів їх підтримки, включаючи субсидування за рахунок коштів державного бюджету частини їх видатків на сплату відсотків.

Висновки

Отже, висока потреба в кредитних ресурсах з боку товаровиробників аграрного сектору, сучасний стан та динаміка кредитування агробізнесу в країні дозволяють дійти висновку про необхідність створення оптимального механізму взаємодії підприємств аграрного сектору та комерційних банків під час процедури кредитування відповідно до сучасних економічних умов, який потрібно закріпити в окремому законодавчому акті, а саме: шляхом прийняття Закону України «Про банківське кредитування підприємств аграрного сектора економіки».

Література

1. Безкровний О., Бражник Л., Чумак В., Фінансова діяльність аграрних підприємств: навч. посіб. (електронне видання). Полтава: ПДАУ, 2022. 211 с. URL: https://dspace.pdau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e91c2a6-7dec-4894-a7ea-753b0e440d27/content

2. Білоченко А. М. Кредитування аграрного сектору України в умовах війни. Економіка та суспільство. 2023. С. 6. Вип. 48. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2186/2113

3. Мікуляк К. А. Фінансово-кредитні відносини суб'єктів аграрного сектору в ринкових умовах. Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2022. С. 85-88. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12778/1/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BD%D1%96%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B8-5-8.pdf

4. Негрей, М. В., Трофімцева, О. В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна». 2022. № 102. С. 49-56. URL: https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/20374/19887

5. Петрига О.М., Яворська Т.І., Прус Ю.О. Економіка аграрного підприємства: навчальний посібник. Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2016. 498 с.

6. Сидор Г. В. Напрями удосконалення кредитного забезпечення сільського господарства .Інноваційна економіка. 2014. № 3. С. 269-276. URL: https://ie.at.ua/IE_2014/InnEco_3-52-2014.pdf

7. Томашук, І.В., Томашук І.О. Кредитування аграрних підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності. Управління змінами та інновації, вип. 7 (Вересень). 2023. С. 74-84. URL: https://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/90/85

8. Трусова Н. В. Моделі банківського кредитування підприємств аграрної галузі. Електронне фахове видання «Ефективна економіка». 2021. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/9.pdf

TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF CREDIT RELATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY

The article is devoted to the study of trends and problems of the development of credit relations in the agrarian sector of the economy, the need for state control and regulation in this area. The problem of economic growth of the agrarian sector of the economy is extremely urgent, which is connected with the rational use of both own and borrowed financial resources. In the conditions of deficit of budget funds, insignificant investment attractiveness of the agrarian sphere, the credit relations of agricultural enterprises with banks acquire importance, since for the former, loans are and will remain the main source of attracting financial resources. Given the impossibility of meeting the need for working capital through own sources and the length of production and financial cycles in the agricultural industry, there is a greater need for credit resources. Increasing the availability of credit resources is one of the conditions for the sustainable development of the agro-industrial complex and the economy in general. The article provides an analysis of the interaction of banking structures with enterprises of the agrarian sector of the economy, and also shows the relevance of the development of the banking system for providing financial resources to agricultural enterprises. Current problems of financial and credit provision of the agrarian sector of the economy in the context of modern conditions are considered. It has been established that credit provision of agricultural enterprises is necessary for financing, growth and development of the country's economy. It has been proven that to ensure the sustainable development of the agricultural sector, state support is needed, which should be long-term and comprehensive. Directions for further intensification of credit relations in the agrarian sector of the Ukrainian economy are proposed. The author has researched the peculiarities of lending to enterprises in the agrarian sector. Also, taking into account the analyzed experience of foreign countries in credit relations in the agrarian sector of the economy, ways to improve the domestic system of crediting enterprises in the agrarian sector are proposed.

Key words: bank, lending, agro-industrial complex, credit relations, agrarian sector of the economy, agricultural enterprises, financial resources, enterprises of the agrarian sector.